

OD REDAKCJI

Tematem przewodnim 30 numeru „Pamięci i Sprawiedliwości” jest zagadnienie nurtów ideowych w polityce polskiej w szeroko rozumianym XX w., to jest od schyłku epoki rozbiorowej aż po upadek komunizmu. Tom został przygotowany przez odnowiony zespół redakcyjny, z dr. hab. Mirosławem Szumiłą na czele, na podstawie pomysłu dr. Władysława Bułhaka. Wspólna praca redaktora prowadzącego i sekretarza redakcji dr. Rafała Łatki przyczyniła się do zebrania interesujących studiów poświęconych polskiej myśli politycznej, podejmujących to zagadnienie z różnych perspektyw. Nie udałooby się to oczywiście bez wsparcia i zaangażowania wszystkich członków redakcji. Na kształt oddawanego w ręce czytelników numeru wpłynęły również zmiany, których dokonaliśmy, mając na względzie polepszenie jakości naszego pisma. Postanowiliśmy unowocześnić szatę graficzną oraz podjęliśmy decyzje, że na łamach „Pamięci i Sprawiedliwości” będziemy publikować artykuły w językach kongresowych, co pozwoli na dotarcie do szerszego kręgu odbiorców, zarówno wśród czytelników, jak i potencjalnych autorów.

Numer otwierają dwa obszernie teksty wprowadzające, przygotowane przez wybitnych historyków od lat związanych z Instytutem Pamięci Narodowej, a też głęboko zaangażowanych w publiczne spory wokół kształtowania polskiej pamięci historycznej. W swoich pogłębionych esejach obydwaj zgadzają się co do tego, że niezwykle ważny w polskiej myśli politycznej na przestrzeni ostatnich kilku wieków jest swoisty „gen wolności”. W pierwszym z esejów Andrzej Nowak erudycyjnie sięga aż do czasów złotej jesieni polskiego średniowiecza, udowadniając, że to wówczas należy szukać źródeł tej wyjątkowej dla nas cechy, stanowiącej wspólny kościół ideowy i wyraziście odrębny wyróżnik politycznej świadomości potomków obywateli dawnego imperium „obojga narodów”, czyli milionów Polaków, Ukraińców, Litwinów, Białorusinów i Żydów. Oddając to, co należne, polskim królom i wielkim książętom litewskim, Nowak nie zapomina przy tym o wkładzie w to dzieło pierwszego pokolenia polskich intelektualistów, którym nieobce i nieobojętne były sprawy publiczne, którzy też chcieli i potrafili na nie wpływać. Do tej samej idei wolności nawiązuje w swoim esej Włodzimierz Suleja, który pochyla się nad wyjątkowo trudnym dla Polaków „długim wiekiem XIX”, przez wielu w Europie wspominanym z rozrzewnieniem, choć będącym z naszego punktu widzenia epoką rozbiorów i niewoli, a jednocześnie upartego dobijania się o niepodległość przez kolej-

ne pokolenia „okutych w powiciu”. Biograf Józefa Piłsudskiego nie przypadkiem stawia w swoim tekście tezę, w myśl której to wówczas fundamentem współczesnej polskiej idei wolności stał się „czyn”, to jest aktywna walka o wolność, całość i niepodległość naszego kraju upostaciowana w działaczach PPS, żołnierzach Legionów, Błękitnej Armii gen. Hallera i podziemnej AK, wreszcie – członkach milionowego ruchu „Solidarności”.

Dział „Studia” otwiera tekst Macieja Zakrzewskiego, który stawia sobie niełatwy cel przybliżenia rzeczywistego profilu polityczno-ideowego środowiska skupionego wokół pism „Bunt Młodych”, a później „Polityka”, a poniekąd też poglądów spinającej je osoby – Jerzego Giedroycia – po wojnie legendarnego Redaktora paryskiej „Kultury”. A zatem grupy, którą przyjęło się w uproszczeniu określać mianem polskich „neokonserwatywistów”. Autor po kolei relacjonuje pojawiające się na łamach pisma głosy, widząc w nich swoiste *aggiornamento*, czyli próbę wypracowania przez grupę młodych wybijających się polityków koncepcji i praktyki działania dostosowanej do skomplikowanych czasów, w jakich przyszło im żyć. Do epoki międzywojennej sięga też opracowanie Karola Sacewicza, który szczegółowo odtwarza genezę, organizację i działalność Porozumienia Organizacji Współdziałających w Zwalczeniu Komunizmu, lepiej znanego pod skrótowym określeniem: Porozumienia Antykomunistycznego, to jest głównej polskiej organizacji społecznej z dwudziestolecia międzywojennego zajmującej się zwalczaniem bolszewizmu we wszystkich jego wymiarach. Czytelnik dowiadyuje się też sporo o osobie *spiritus movens* tego przedsięwzięcia, czyli Henryku Glassie, polskim antykomuniście, a zarazem działaczu harcerskim, aktywnym także w aparacie Polskiego Państwa Podziemnego, a później na wychodźstwie w Londynie.

W czasy okupacji przenosi czytelnika tekst Krzysztofa Kosińskiego, który szczegółowo analizuje cykl artykułów programowych „O co walczymy?”, ukazujący się na łamach podziemnego pisma Stronnictwa Narodowego „Walka”. W przekonaniu autora ów cykl zasłużył na detaliczne omówienie, wyłania się z niego bowiem zaskakująco spójny obraz Polski, jaka mogłaby nastać, gdyby po władzę w kraju udało się po wojnie w jakiś sposób sięgnąć nie wspieranym przez Moskwę komunistom ani też cieszącym się wówczas największym poparciem społecznym ludowcom, ale właśnie endekom głównego nurtu, czyli przedstawicielom historycznego Stronnictwa Narodowego, wywodzącego się wprost z tradycji Romana Dmowskiego i Jana Ludwika Popławskiego.

Kolejne teksty odnoszą się do polskiej myśli politycznej epoki powojennej. Paweł Skibiński pierwszy sięga po powracający temat realnego wedle wielu, ale niezrealizowanego marzenia o polskiej chadecji, przyglądając się krytycznie odwołującym się do myśli chrześcijańsko-demokratycznej politykom koncesjonowanych organizacji katolickich epoki PRL. Autor nie stroni tutaj od zasadniczej polemiki przede wszystkim z poglądami Andrzeja Friszke i Piotra Kosickiego, np. zupełnie inaczej rozkładając oceny politycznego dorobku dwóch niegdysiejszych najbliższych przyjaciół – Tadeusza Mazowieckiego i Janusza Zabłockiego. Z kolei Paweł Gotowiecki poświęca swój tekst myśli politycznej środowisk kresowych na wojennej i powojennej emigracji. Odtwarza zatem zasadnicze założenia myśli politycznej przywołanych środowisk, przypomina czołowe osoby i tytuły prasowe, przygląda się ich ewolucji w latach 1939–1990, stara się wreszcie odpowiedzieć na kluczowe dla siebie pytanie, w jakim stopniu ów nurt był

częścią realnej polityki i myśli politycznej II Wielkiej Emigracji, a w jakim wyrażaną specyficznie formą nostalgii za utraconym krajem lat dziecińczych. Jacek Czaputowicz, ze swej dzisiejszej perspektywy uznanego badacza stosunków międzynarodowych, powraca do początków własnej publicznej aktywności i twardo upomina się o docenienie historycznego dorobku współtworzonego przezeń Ruchu „Wolność i Pokój”, właśnie w dziedzinie polityki międzynarodowej. Podkreśla przy tym odwagę i prekursorski charakter szukania sojuszników wśród zachodnich ruchów pacyfistycznych i podobnych ruchów z innych krajów poddanych komunistycznej opresji, przede wszystkim w Czechosłowacji, a także postawienie wprost postulatów: zasadniczych zmian w „ludowym” Wojsku Polskim, wycofania wojsk sowieckich z Europy Środkowo-Wschodniej i rozwiązania Układu Warszawskiego. Do podniesionego przez Pawła Skibińskiego tematu niezrealizowanych marzeń o polskiej chadecji wraca na koniec bloku „Studia” Tomasz Sikorski, który w swoim tekście skupia się na losach środowiska polskich polityków o poglądach chrześcijańsko-demokratycznych w okresie przełomu politycznego z końca lat osiemdziesiątych XX w. W efekcie autor uzyskuje przygnębiający obraz potencjalnie potężnego ruchu politycznego, który jednak nie trafił na swój czas i nie był w stanie skorzystać z wielkiej historycznej szansy, jaką był rozpad komunizmu, po części padając ofiarą manipulacji i infiltracji ze strony władz PRL, a po części długoletnich błędnych kalkulacji politycznych swoich przywódców z Januszem Zabłockim na czele.

Dział „Varia” składa się z dziewięciu artykułów, z czego cztery zostały przygotowane przez autorów zagranicznych. Wołodomyr Baran omówił działalność sowieckich organów Bezpieczeństwa Państwowego na Ukrainie w okresie od czerwca do grudnia 1941 r. Ukraiński autor skupił się na prezentacji najważniejszych elementów ich funkcjonowania, zwracając szczególną uwagę na dążenie do ustabilizowania sytuacji w strefie przyfrontowej. Waldemar Grabowski zajął się problematyką udziału kobiet w pracach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych rządu RP w Londynie podczas II wojny światowej. Tematyka ta jest o tyle istotna, że właściwie nie była wcześniej podejmowana przez badaczy dziejów najnowszych Polski. Kolejny z autorów, Tadeusz Paweł Rutkowski, zajął się problematyką funkcjonowania w Polsce „ludowej” pamięci historycznej o baonie „Zośka”. W swoich rozważaniach udowadnia, że działania władz komunistycznych w zakresie walki z pamięcią o bohaterskich czynach AK okazały się przeciwskuteczne. Wiktor Krupyna omówił w swojej analizie funkcjonowanie nomenklatury na sowieckiej Ukrainie w latach 1944–1964. Ukraiński historyk zwrócił uwagę na zupełnie inne modele jej działania w okresie rządów Józefa Stalina i Nikity Chruszczowa. Pavel Žáček opisuje rozwój działalności czechosłowackiego wywiadu zagranicznego, który okazał się jednym z najważniejszych instrumentów kształtujących politykę zagraniczną Czechosłowacji w ramach bloku wschodniego. Rumuński historyk Cosmin Budeancă swoje rozważania poświęcił bp. Albertowi Kleinowi, a szczególnie jego roli w powstrzymaniu emigracji duchowieństwa ewangelickiego z Rumunii. Katarzyna Jarkiewicz podjęła niezwykle trudny i w zasadzie nieanalizowany w naszej historiografii temat stanowiska środowiska medycznego wobec problemu aborcji w kontekście relacji tego środowiska z Kościołem katolickim w czasie Wielkiej Nowenny. Dział „Varia” wieńczy: tekst Ryszarda Gryza – dotyczący pacyfikacji społecznych inicjatyw budownictwa sakralnego przez władze

Polski „ludowej” na przykładzie Szklar, oraz analiza Filipa Gańczaka – poświęcona agenturze Stasi funkcjonującej w PRL w okresie „karnawału »Solidarności«”.

W dziale „Dokumenty” znalazły się dwa ważne źródła. Pierwsze z nich, opracowane przez Mirosława Szumiłę, to dokumenty pochodzące z sowieckich archiwów, a dotyczące sporów w kierownictwie PZPR w 1969 r., będących swoistym preludium do pozbawienia władzy Władysława Gomułki. Drugi z materiałów źródłowych to list jezuita o. Stanisława Wawryna do prymasa Wyszyńskiego w sprawie możliwości przyznania Episkopatowi Polski Pokojowej Nagrody Nobla za wystosowanie Orędzia do biskupów niemieckich. Dokument pochodzący z archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Jezuitów został podany do druku przez Bartłomieja Noszczaka. Treść numeru uzupełniają trzy recenzje, przygotowane przez Przemysława Benkena, Rafała Łatkę i Michała Przeperskiego, oraz sprawozdania z trzech ogólnopolskich konferencji naukowych, które odbyły się w 2017 r.: „Sprzeczne narracje. Historia powojennej Polski”; „Stefan Wyszyński wobec oporu społecznego i opozycji 1945–1981”; „Quo vadis Europo?”.

*Rafał Łatka
Mirosław Szumiło*